

Pogledi

JE LI MEĐURELIGIJSKI DIJALOG DOBAR ZA RELIGIJU?

Pogled na židovsko-kršćansku paradigmu

Lisa Palmieri-Billig, Rim

I. DEFINICIJE

Je li međureligijski dijalog dobar za religiju? Izabrala sam naslov za svoje obraćanje vama pred izvjesno vrijeme¹, s nadom da će u nama izazvati ili ojačati pozitivan odgovor na potencijale međureligijskog dijaloga te nas potaknuti na razmišljanje o tome, što zapravo mislimo kad govorimo "religija" i "dijalog" te nazor na svijet koji se time definira? Međutim, prošlog tjedna, u Rimu, dok sam išla prema vatikanskoj sali za tisak kamo odlazim skoro svakog jutra, nabasala sam na starog prijatelja koji je također prijatelj WCRP, biskupa Michaela Fitzgeralda, tajnika Papinskog vijeća za međureligijski dijalog. Porazgovarali smo, i kad sam spomenula naslov predavanja koje pripremam za Varšavu, uzvratilo je: "Kakva koincidencija!" Zatim je izvukao primjerak predavanja koje je on nedavno držao u Engleskoj s naslovom: "Je li međureligijski dijalog čisti luksus?" Smatram da je "Zeitgeist" lebdio nad nama i oboje nas nadahnuo pri izboru naslova te da smo pri tome imali istu nakanu. Odgovor i prodorni zaključak njegova predavanja bio je: dijalog nikako nije luksus nego potreba, a

¹ Predavanje održano u Varšavi na završetku trodnevnog zasjedanja Europskog izvršnog odbora Svjetske konferencije religija za mir (WCRP) 28. svibnja 1995. Autorica je europska podpredsjednica Konferencije, predstavница za Italiju židovske organizacije Liga za antidifamaciju i aktivna članica brojnih židovskih organizacija. Studij je završila u SAD, novinarka po zanimanju, sada živi u Rimu. Za ovaj hrvatski prijevod autorica je dopunila svoje varšavsko predavanje napomenama koje je uz pisani tekst tada dodavala te svojim pismom Ivanu Pavlu II. od 21. lipnja 1995. prilikom uručivanja knjige spomenute u Varšavskom predavanju.

moj će odgovor biti da je međureligijski dijalog ne samo dobar za religije, nego ga možemo smatrati "potrebitim" i "nenadomjestivim", pod uvjetom da radimo za izgradnju boljega svijeta, koji će biti mirniji, etičniji i pravedniji.

Prije nego definiramo pojmove koje upotrebljavamo u ovom izlaganju, mogli bismo pitati, je li religija dobra za čovječanstvo? Neka veoma fina ljudska bića danas bi mogla odgovoriti: "Ne, nije" i pozivali bi se na najstarije zapise ljudske povijesti pred tisuće godina pa do danas tvrdeći da su vođeni bezbrojni ratovi - i još uvijek se vode - praktično u ime svih organiziranih religija na svijetu. Ti su ratovi često, iako ne uvijek, koincidirali s nacionalističkom ili etničkom isključivošću.

Stoga naše poimanje "religije" i "međureligijskog dijaloga", naše definicije trebaju izlaziti iz zajedničkog gledanja na svijet gdje nam je zajednički cilj mir i mirno supostojanje.

Kako ovo predavanje upriličujemo povodom zasjedanja Europskog odbora Svjetske konferencije religija za mir ovdje u Varšavi, počnimo jasnom tvrdnjom da su za nas "religija" i "mir" sijamski blizanci. Po našoj definiciji, nikakav se rat ne može voditi u ime religije, religijom se ne može opravdati nikakvo ubijanje, nikakva mržnja. Svaka takozvana religija koja sebi prisvaja pravo da postupa protivno treba biti definirana kao "pseudoreligija", ne prava religija, jer nam je zajedničko poimanje da je Stvoritelj, Svemogući, netko tko ljubi jednako sve čovječanstvo.

Naše se gledanje sasvim poklapa s gledanjem Ivana Pavla II. Papa je više puta govorio: "Nitko se ne može smatrati vjernim velikom i milosrdnom Bogu ako se u ime istog Boga usuduje ubijati svoga brata. Religija i mir spadaju zajedno: ratovati u ime religije upadno je protuslovlje." Vrhovni cilj svake religije, prema definiranju same sebe, jest mir na zemlji. Iz toga izlazi da nam je zajednička zadaća otklanjati s našeg puta sve zapreke pravom miru među nacijama, među narodima, među pojedincima te u duši svakoga od nas. Fanatizam, nacionalistički ili fundamentalistički ekstremizam koji potiču na nasilje, nesnošljivost ili isključivost mogu paradirati pod krinkom "religije", ali su to lažne i krivotvorene religije. Možemo ih nazvati "lažnim idolima" našeg vremena. Nažalost, sve velike religije imaju u sebi neke elemente koji se mogu zlorabiti kao antireligija.

"Dijalog" definiramo kao komuniciranje među jednakima, a to nužno isključuje "prozelitizam". To ne znači da ne smijemo svjedočiti svoja religijska iskustva i uvjerenja. To znači da trebamo ne samo govoriti nego i slušati jedni druge s pažnjom i poštovanjem. Učiti kako da razumijemo druge; tako govoriti o sebi da nas drugi shvati vjerojatno je najteži ali i najkorisniji pothvat na svijetu.

Dijalog ili komuniciranje među jednakima koji su također drugačiji jedan od drugoga - drugačiji ali jednaki - nužno traži da prihvaćamo pluralističko društvo. To se prihvaćanje temelji na našem

zajedničkom religioznom uvjerenju da je Stvoritelj našeg svemira imao opravdanu svrhu kad je zemlju nakitio šarolikim bojama, rasama, različitim oblicima duhovnosti i promatranja Boga.

Svaka religija ima unutarnji prostor u kojem se osobe izvan te vjere promatraju kao one koje imaju mjesta u svijetu koji nastaje, uz uvjet da žive etično. Moses Maimonides, židovski filozof iz XVI. stoljeća, smatrao je Isusa i Muhameda prorocima. Kuran smatra Židove i kršćane "narodom knjige". Sve druge religije svijeta - budizam, hinduizam, zoroastrizam, bahajska religija itd. - prihvaćaju supostojanje s različitim vjerama kao dio božanskog plana stvaranja i spasenja. Mogli bismo predočiti mnoštvo religijskih gledanja i zajednica na svijetu kao dijamant s mnogo dragulja: svaki dragulj, svaka vjera je savršena u sebi, a ipak je druge dopunjavaju. Dijamant je ukupan zbir ljudske duhovnosti.

Pretpostavljam da ovdje govorim pretežno katoličkom slušateljstvu pa mi dopustite da vas podsjetim na veliku pažnju koju papa Ivan Pavao II. i svi vatikanski odsjeci posvećuju, na završetku ovog stoljeća, ekumenizmu i međureligijskom dijalogu. Temelj je bio postavljen na posljednjem ekumenskom saboru. Dokument Drugog vatikanskog iz godine 1965. *Nostra aetate* ili *Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama* kaže: "Katolička crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta" (br. 2). Biskup Michael Fitzgerald kaže u predavanju koje smo ranije spominjali da "*Nostra aetate* nije izgubila nimalo od svoje važnosti". On dalje kaže: "Kako ističe jedan noviji dokument u današnjem svijetu kojemu su svojstvene brze komunikacije, pokretljivost ljudi i međuovisnost, postoji nova svijest o činjenici religijske pluralnosti. Stoga se još hitnije osjeća potreba za međureligijskim dijalogom."

U studenom prošle godine Vatikan je otvorio svoja vrata, prvi put u povijesti, da ugosti multireligijski susret koji su organizirali ne samo katolici nego zajedno sve velike religije svijeta. Svjetska konferencija religija za mir održavala je prvi dan svoje šeste skupštine unutar Vatikana s papom Ivanom Pavlom II. kao sudionikom i domaćinom. Njegova duboka uvjerenja o važnosti religijskog dijaloga dobro su poznata.

Onog dana Papa je rekao mnoge stvari koje izražavaju pravu narav našeg postojanja kao svjetskog pokreta. Kazao je da se "religije svijeta trebaju angažirati u dijalogu međusobnog razumijevanja i mira na temelju vrijednosti koje su im zajedničke... Danas je takav dijalog potrebniji nego ikada." Zatim je nastavio: "Trebamo zajedno podržavati religijsku slobodu za sve. Religijska sloboda je kamen temeljac svih sloboda; priječiti drugima da slobodno ispovijedaju svoju religiju isto je što i izlagati opasnosti svoju slobodu religije."

Sjetimo li se mračnih stoljeća iz prošlosti kada je Katolička crkva podupirala inkviziciju, dala spaljivati "heretike" te silom nametala obraćenja u Europi i Latinskoj Americi s uvjerenjem da su duše svih

nekrštenih predodređene za pakao, očita je revolucija u suvremenom katoličkom razmišljanju.² Ivan Pavao II. imao je snage da povede svjetski katolicizam u priznavanju, dopuštanju te traženju oprostjenja i zadovoljštine za zablude i grijeha koje su u prošlosti počinili kršćani. On je to učinio u pogledu prisilnih obraćenja među Indijancima Latinske Amerike te u svom apostolskom pismu *Tertio millenio adveniente* (Nadolaskom trećeg tisućljeća) u pogledu šutnje i ponekad suučesništva nekih kršćana s totalitarnim režimima nedavne prošlosti, te upravo prošlog tjedna u Pragu u pogledu katoličko-protestantskih ratova.

Bitno je sjećati se prošlosti, ako želimo izgrađivati bolju budućnost. To je također nezamjenjiva pretpostavka za međureligijski dijalog. Potiskivanjem mučnih uspomena, prebacivanjem na našu zajedničku podsvijest, umjesto da se s njima svjesno sučeljavamo, lagano postajemo plijen iracionalne mržnje koja ne ostavlja prostora za svjetlo ljubavi.

II. PERSPEKTIVN³ DIJALOG IZMEĐU KRŠĆANA I ŽIDOVA

Sada vas pozivam da mi se pridružite na kratkom izletu u prošlost, sadašnjost i budućnost dijaloga između kršćana i Židova u kojem se osjećam najviše kod kuće.

Gledamo u okviru naše definicije dijaloga, tj. "komuniciranja među jednakima", ovaj dijalog je veoma mlad. Naš odnos star je skoro 2000 godina, ali odnos ne uključuje nužno i dijalog. Gledajući prema definiciji, naš je dijalog tek novorođenče nešto starije od četvrt stoljeća, začeto nakon što su traume drugog svjetskog rata prouzročile strahovite posljedice.

Ono što je definitivno preoblikovalo kršćansko-židovski odnos u trajni kršćansko-židovski dijalog jest činjenica da je kršćanska svijest i savjest (conscience) poslije holokausta sve više postajala svjesna značajne uloge koju su 2000 godina protužidovskog teološkog učenja imale u širenju endemske pošasti antisemitizma diljem zapadne

² Napomena prevoditelja: Mi katolički teolozi ovo ne nazivamo revolucijom nego evolucijom, zakonitim i potrebnim doktrinarnim razvojem. U vremenu inkvizicije i prisilnog katoliciziranja u Latinskoj Americi biskupi i teolozi učili su da istina (objavljena, božanska) ima sva prava, a krivovjerje treba biti sprečavano kako se ne bi širile zablude. Na Drugom vatikanskom saboru (1962-1965) biskupi i teolozi, uvaživši iskustvo Crkve u pluralističkom svijetu, preuzeli su iz međunarodnog prava kategoriju osnovnih ljudskih prava te zaključili da čovjek ne gubi svoja temeljna prava i kad slijedi neku ideologiju ili vjeru drugačiju od naše. Osim toga, Crkva naših dana sebi je bolje posvijestila primjer Isusa koji nije silom ljude tjerao na vjeru i obraćenje nego poštivao njihovu slobodu.

³ Autorica upotrebljava u engleskom izvorniku metaforu "fledgling dialogue". Glagol "to fledge" znači "zapernatiti, dobiti perje potrebno za sposobnost letenja". U američkom engleskom imenica "fledgling" označava doslovno mladu pticu kojoj je upravo naraslo perje, a preneseno neiskusnu osobu. Prema tome, radi se o "zapernaćenom dijalogu, dijalogu sa svježe naraslim perjem koje omogućuje nove zalete i polete".

civilizacije, a ta je pošast došla do vrhunca u drugom svjetskom ratu pri sistematskom progonjenju i skorom uništenju židovskog naroda.

Pod "protužidovskom kršćanskom teologijom" sa Julesom Isaacom podrazumijevam "učenje prezira", naučavanje da su Židovi ubili Boga u njegovu zemaljskom obliku, da su krivi zbog "bogoubojstva", pa ih zato treba prezirati i prisiljavati da lutaju zemljom za vječnu kaznu.

Koliki su naraštaji djece, što su bila tako indoktrinirana, izrasli u odrasle koji su u najbolju ruku Židove promatrali sumnjičavo i nerado, a u najgoru ruku Židove smatrali prezrenom, đavolskom podvrstom čovječanstva koju kršćanska ljubav (charity) u vrh glave može tolerirati, ili pak s druge strane progoniti, protjerivati i čak ubijati?

Ljubav prema Kristu i sućut s njegovom patnjom na križu vrlo se često povezivala sa Židovima koji su krivo bili poistovjećivani - povijesno i teološki - kao prouzročitelji njegove patnje. Ovdje ne želim navoditi brojne papinske edikte tijekom stoljeća kojima je bio cilj ograničavati slobodu Židova ili ih ponižavati: Vrhunac im je edikt Pavla IV. godine 1555. kojim je bilo propisano nošenje žutih znački sa žutom židovskom zvijezdom, što su Židovi morali zašiti na odjeću (4. stoljeća prije nacista) a stanovanje je bilo omeđeno na geto. Samo spominjem prisilna obraćenja i pogrome na koje su huškali vatreni propovjednici te izmišljene optužbe o "ritualnom umorstvu" (prema kojima su Židovi navodno ubijali kršćansko dijete da bi od njegove krvi zamijesili beskvasni kruh Pashe zvan "macot") i često opetovane masovne izgone iz skoro svih "kršćanskih" zemalja Europe. U povijesnim knjigama mogu se naći brojni dokazi o svemu tome.

Spominjem sve ovo jednostavno stoga što je važno imati na umu da su ti događaji dio naše zajedničke povijesti. Danas se perspektivni (fledgling) kršćansko-židovski dijalog gradi na otvorenom priznavanju prošlosti i na nastojanju da se ispravi zlo nanese, te udruženo krene u izgradnju boljeg svijeta koji će se temeljiti na zajedničkim etičkim načelima naše religiozne baštine.

Promjena je počela s papom Ivanom XXIII. Jedan od prvih službenih pothvata njegova papinstva bila je odredba da se izbriše izraz "perfidni Židovi" iz molitava Velikoga petka. Zatim, nakon povijesnog susreta s Julesom Isaacom, francuskim židovskim povjesničarom koji je preživio holokaust, Ivan XXIII. pripremio je tlo za "Dokument o Židovima" koji je konačni oblik dobio Deklaracijom drugog vatikanskog sabora *Nostra aetate* (br. 4) a u njemu stoji, između ostalog, da se "ono što je u njegovoj (= Kristovoj) mucij počinjeno ne može uračunavati niti svim Židovima bez razlike koji su tada živjeli, ni današnjim Židovima".⁴ Tako je jednom zauvijek obezvrijeđen pojam "bogoubojstva". Deklaracija također kaže: "Neka se Židovi ne prikazuju kao da su od Boga odbačeni i prokleti, kao da bi to proizlazilo iz

⁴ Citat preuzet iz službenog hrvatskog prijevoda, *II VATIKANSKI KONCIL*. Dokumenti - Latinski i hrvatski, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1979.

Svetoga pisma. Stoga neka svi paze da u katehezi i u propovijedanju Božje Riječi ne naučavaju nešto što se ne bi slagalo s evanđeoskom istinom i Kristovim duhom." - Mnogo je do tada učinjeno, ali ovi dokumenti još nisu proželi sve razine. Puno čine i mogu činiti Komisije pojedinih biskupskih konferencija za odnos s nekršćanskim religijama.

Kasnije su proglašena još dva velika vatikanska dokumenta o dijalogu sa židovstvom: Orijentacija i sugestije za primjenu koncilске deklaracije "Nostra aetate" (br. 4) od 1. prosinca 1974. i Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katehezi Katoličke crkve od 24. lipnja 1985.⁵ U Katekizmu Katoličke crkve, kojeg je predstavio papa Ivan Pavao II. 11. listopada 1992. jasno stoji: "Crkva... nije nikad zaboravila da su 'sami grešnici bili uzročnici i kao oruđe svih muka što ih je pretrpio božanski Otkupitelj'. Uzimajući u obzir to da naši grijesi vrijeđaju samoga Krista, Crkva ne oklijeva pripisivati kršćanima najtežu odgovornost u mucij Isusovoj, odgovornost kojom su oni prečesto opterećivali jedino Židove" (br. 598)⁶

Papa Ivan Pavao II. pohodio je 13. travnja 1986. rimsku glavnu sinagogu koja se nalazi s druge strane Tibera, preko puta Sv. Petra. Prvi put u povijesti da je neki papa stupio u koju židovsku bogoštovnu građevinu. Židove je nazvao "našom dragom starijom braćom", a godine 1992. antisemitizam je označio kao "griješ protiv čovječanstva" prihvaćajući riječi izjave koju je godine 1990. u Pragu usvojio međunarodni katoličko-židovski odbor za vezu (službena struktura za dijalog osnovana kao plod Drugog vatikanskog sabora).

Katoličko-židovski dijalog prati novonastali dijalog između Izraela i Svete Stolice. Židovima Izrael nije samo domovina židovskog naroda, nego ima duboko religiozno značenje kao prva pozornica skorog mesijanskog vremena. Sve do nedavna Vatikan je prigovarao nastanku židovske države na temelju svoje protužidovske teologije.

U siječnju 1904. Theodor Herzl pokušao je upoznati papu Piju X. s načelima političkog cionizma. Papa je odgovorio da taj pokret ne može ozbiljno uzimati, jer "kao što Židovi nisu priznali (recognize) našega Gospodina, ne možemo ni mi priznati židovski narod".

Nakon što je službeno nastala židovska država i priznata od strane velikih svjetskih sila, Vatikan je nastavio s izbjegavanjem uporabe riječi "Izrael" u službenim priopćenjima. Neke od posljedica ovoga tabua bile su čudne.

"Odnosi" su de facto počeli u stvarnosti 27. svibnja 1954. kad je Pijo XII. primio prvi put jednu izraelsku političku ličnost, a to je bio Moše Sharett, ministar vanjskih poslova. Međutim, pronađene su maštovite zaobilaznice da se izbjegne riječ "Izrael". Kad je u lipnju

⁵ Ovaj dokument preveden je na hrvatski te izdan kao posebna knjižica pod tim naslovom u nizu *Dokumenti 77*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1986.

⁶ Citat naveden iz službenog prijevoda: *Katekizam Katoličke Crkve*, izd. Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb 1994, str. 166.

1954. izraelski filharmonijski orkestar izveo Beethovenovu Sedmu simfoniju pred Papom, "L'Osservatore Romano", vatikansko službeno glasilo, izvjestilo je da su "židovski glazbenici iz 14 država" muzicirali pred njegovom svetošću.

Pavao VI. pohodio je 4. siječnja 1964. Jeruzalem te kasnije poslao uljudni telegram zahvale "predsjedniku Shazaru, Tel Aviv". Ništa drugo nije bilo na adresi, ali je telegram stigao. Trinaest godina poslije Pavao VI. napisao je drugo pismo Predsjedniku Izraela, tražeći da se prije isteka kazne pusti Monsinjur Hilarion Capucci koji je godine 1974. bio osuđen zbog krijumčarenja oružja palestinskim teroristima Fataha. Ovaj put koverta je bila adresirana "Predsjedniku Države Izrael, Jeruzalem".

Izraz "Država Izrael" pojavio se prvi puta u jednom službenom vatikanskom dokumentu na Veliki petak godine 1984. Papa Ivan Pavao II. u svom apostolskom pismu *Redemptionis Annus* upotrijebio je riječ "Izrael" te zazvao "željenu sigurnost i pravednu nepomučenost Židovskom narodu koji u toj zemlji čuva tako dragocjeno svjedočanstvo svoje povijesti i svoje vjere".

Godine 1988. izdan je veoma važan dokument naslovljen: Crkva i rasizam. U njemu se nalazi snažna tvrdnja: "Anticionizam ... ponekad služi kao zaklon za antisemitizam, jer ga pothranjuje i vodi k njemu."

Ovdje sam veoma sažeto i pojednostavljeno iznijela pregled preobrazbe katoličkog stava prema Židovima, židovstvu i Izraelu tijekom ovog stoljeća. Ta preobrazba se udaljuje od tradicije "Adversus Judaeos" i kreće se prema izmirenju.

Pozitivni doprinos Deklaracije *Nostra aetate* (br. 4) također je donio dobre plodove u produbljivanju našeg dijaloga. Koncilski dokument kaže: "Kad je dakle kršćanima i Židovima zajednička tako velika duhovna baština, ovaj Sveti Sabor želi gajiti i preporučiti međusobno poznavanje i poštivanje jednih i drugih, koje se zadobiva osobito biblijskim i teološkim studijem i bratskim razgovorima."

Kao plod novog, punog poštovanja pristupa kršćanstva židovstvu, osnovane su brojne kršćansko-židovske skupine zauzete za dijalog u teološkoj raspravi i formuliranju podloge za zajedničku etiku koja će se temeljiti na našoj zajedničkoj baštini, i to na nacionalnim i internacionalnim razinama. Međunarodni odbor za povezivanje (International Liaison Committee) sastoji se od predstavnika Vatikana i pet velikih židovskih međunarodnih organizacija (uključujući i Ligu za antidifamaciju [Anti-Defamation League] koju ja predstavljam). Kroz posljednja dva desetljeća taj Odbor održavao je redovne sastanke na kojima su raspravljana pitanja od velike važnosti za obje ove religije. Međunarodna konferencija Kršćana i Židova (International Conference of Christians and Jews) nastala je u Seelisburgu 1947. te predstavlja sve židovsko-kršćanske prijateljske saveze i sastaje se svake godine. Prošle godine, kako se možda sjećaju neki od vas, održan je veliki susret u Varšavi o židovskom i kršćanskom "Traganju za idealnim društvom".

Sva predavanja, kršćanska i židovska, temeljila su se na biblijskim idejama, koje su nam u bitnome zajedničke, o savršenoj ravnoteži između pravde i milosrđa koja prema zajedničkom mišljenju sudionika nije za ovu zemlju nego za budući svijet. Sve što možemo činiti jest da pokušavamo doći što bliže tome idealu. Priopćenja radnih skupina, posebno one za odnose Poljaka i Židova, bila su bolna, iskrena i potresna. Za mene je to bio još jedan korak naprijed u prijateljstvu koje raste. U srpnju će biti još jedan svjetski skup ICCJ u Budimpešti.

Pred godinu dana sabrali su se kršćanski i židovski vođe sa svih pet kontinenata da raspravljaju o "Religijskom vodstvu u sekulariziranom društvu". Indijci, Koreanci, Kinezi i Japanci, Europljani, Afrikanci, Amerikanci, Australijanci i Izraelci zajedno su se angažirali u mirnom dijalogu te otpočeli novo prijateljstvo.

Znači li to da smo nadvladali zapreke koje su razdirale naše odnose kroz dvadeset stoljeća? Ne! Rekla bih da je naš posao tek počeo.

Možda ćemo uskoro dostići ono što dominikanac pater Marcel Dubois, poglavar Kuće "Izaija" (Isaiah House) u Jeruzalemu i veliki pionir kršćansko-židovskog dijaloga, naziva temeljnom potrebom našeg novog prijateljstva: sposobnost "slaganja da se ne slažemo", npr. o Isusovom božanstvu. On kaže da nas židovstvo Isusa (Jewishness of Jesus) razdvaja i povezuje u našim zajedničkim religioznim korijenima. Poimanje nazočno u Deklaraciji *Nostra aetate* teško prodiere u župne crkve. Jedva smo počeli ispunjavati odredbe te Deklaracije (br. 4) u širokim područjima svijeta te na osnovnim razinama naših društava.

Pred nekoliko tjedana, jedna moja prijateljica koja pripada Družbi sestara Sionki, što se veoma požrtvovno posvećuju našem dijalogu, ispriповjedala mi je značajnu zgotu koja se nedavno dogodila na Filipinima. Bilo je rečeno da nema potrebe boriti se protiv teološkog protužidovstva na Filipinima, da u puku uopće nema antisemitizma. U stvari skoro da i nema Židova koji tamo žive. Tako je jedan profesor Židov iz Amerike pozvan da održi niz predavanja o židovstvu u različitim filipinskim crkvama. Na njegovo iznenađenje i zaprepaštenje, nakon njegovih predavanja bio je napadnut kišom neprijateljskih pitanja od kojih je najgore bilo: "Zašto ste vi Židovi ubili Isusa Krista?"

Na Veliki petak pred ovaj Uskrs u Rimu - u znak ekumenizma Katoličke crkve - sestre Minke de Vries, protestantskoj redovnici koja pripada zajednici Grandchamp u Švicarskoj, bilo je povjerenje da napiše meditacije za papin Put križa u Koloseumu. U svom nagovoru pozvala je sve kršćane da mole oprostjenje od Boga što su "odbacivali" i "pokazivali prezir" prema židovskom narodu čak i u liturgiji.

Vita pastorale, časopis Talijanske biskupske konferencije, objavio je za Uskrs uvodnik koji pokazuje da je još uvijek prerano tražiti oprostjenje za teološko protužidovstvo u prošlom vremenu, jer se ono još prakticira. Pisac uvodnika Luigi della Torre sugerirao je da se iz

liturgije Velikog petka otklone dijelovi protivni Deklaraciji Nostra aetate (br. 4) jer takvih dijelova još uvijek ima. Mislio je na "Prijekore"⁷ u kojima se nezahvalni Židovi okrivljuju što su "uzvratili Gospodinu" za primljena dobročinstva tako da su ga "objesili na drvo križa". Talijanski časopis *Jesus* nedavno je objavio rezultate ankete obavljene u Italiji: prema njoj 43,6% Talijana još uvijek su uvjereni da su Židovi krivi što su počinili bogoubojstvo. Gospodin Della Torre piše: "Ne možemo tvrditi da su tekstovi koje smo istraživali i koji se navještaju svakog Velikog petka stvorili ili poduprli takvo uvjerenje, ali oni sigurno ništa ne pridonose da se takvo uvjerenje prevlada."

Mnoga druga pitanja još uvijek leže na stazi našeg dijaloga te čekaju da ih netko otkloni. Ja ovdje mogu samo letimice dotaknuti jedno ili dva najvažnija.

Za vrijeme posljednjeg svjetskog rata židovsko gledanje na kršćane bilo je divljenje nad nečim uzvišenim ili zgražanje nad nečim odurnim.

Divili su se obzirom na kršćane koji su za vrijeme nacističke okupacije diljem cijele Europe riskirali svoje živote da spašavaju Židove. Brojne tisuće činile su to, pa su desetljećima kasnije mnogi Židovi, koji su tako ostali na životu, počeli tražiti svoje spasitelje, kad su mogli zbiljski govoriti o strahovitoj traumi koju su bili proživjeli. Pokušali su izraziti svoju zahvalnost odlikujući svoje spasitelje medaljama, pišući ð njima, praveći dokumentarce, sadeći stabla s njihovim imenima u dolini "Pravednici među narodima" u spomen parku "Yad Vašem" u Jeruzalemu koji podsjeća na Šoah (= uništenje).

Poljska je prije rata imala daleko najveći broj žitelja Židova u usporedbi s bilo kojom državom Europe: tri milijuna i tristo tisuća od kojih je preživjelo manje od trista tisuća a danas ih živi u Poljskoj samo deset tisuća. Nijemci su također ubili preko tri milijuna Poljaka kršćana, a usred ove neizmjerne patnje bilo je i izvanrednih osoba koje su izložile opasnosti vlastiti život da bi spašavale svoju braću.

U spomen parku Yad Vašem daleko najveći broj stabala zasađenih u spomen na "pravednike među narodima" posvećen je Poljacima koji su spašavali Židove. Sadašnji ministar vanjskih poslova Poljske Wladyslaw Bartoszewski jedan je od brojnih veličanstvenih primjera herojskog altruizma kod pojedinih Poljaka za vrijeme rata pa u "Aleji pravednika" u Yad Vašemu postoji jedno stablo u njegovu čast. Napisao je nekoliko dobrih knjiga o varšavskom getu. Te knjige i poljski otpor trebali bi dobro poznavati Poljaci kao i oni koji nisu Poljaci.

S druge strane, židovsko gledanje na kršćane kao nešto nad čim se treba zgražati bilo je potaknuto zgodama kod kojih se pokazala indiferentnost ili čak prešutno odobravanje nacističkog antisemitizma.

⁷ Napomena prevoditelja: "Prijekori" su himnička tužaljka, koja se pjeva za vrijeme ljubljenja križa. Isusu raspetom i izmučenom stavljaju se u usta prijekori njegovu narodu za muku i poniženja koja doživljava na križu.

Nažalost, primjeri takvih "nekršćanskih" kršćana još uvijek iskrsavaju iz prošlosti, upravo kao što iskrsavaju i primjeri moralne hrabrosti.

Talijanska agencija novosti *Adista* prikazala je strahovit događaj u svom broju od 22. travnja ove godine. Ona pokazuje najgori mogući način kako teologija može razoriti duh. U članku: "Šoah, Crkve i otvorena rana" Massimo Giuliani iznosi sljedeći događaj. Jedne nedjelje koncem ljeta 1944. rabin u gradu Nietra u Slovačkoj Michael Dov Zeissmandel pristupio je katoličkom nunciju, nadbiskupu Kametko te zamolio da se obrati svome bivšem osobnom tajniku Monsinjoru Tisi, koji je tada bio čelnik klerikalno-fašističke vlade što je radila na "konačnom rješenju", kako bi židovsku djecu spasio od deportiranja u Auschwitz. Nadbiskup je odgovorio da je nedjelja pa ne može svjetovne stvari obavljati na taj dan. Rabin je rekao da krv nevine djece nije svjetovna stvar. Nadbiskup je na to uzvratilo: "Krv židovske djece nije nevina nigdje na svijetu. Sva židovska krv je kriva. Smrt je kazna koja čeka sve vas Židove zbog toga grijeha" (to jest zbog smrti Kristove, bogoubojstva).

Teško je izbrisati takve uspomene.

Daljnja teškoća za dijalog je židovsko shvaćanje, koje je široko rasprostranjeno i ne uvijek bez razloga, da kršćani još uvijek očekuju dan kad će se Židovi obratiti na kršćanstvo. Dakako, više se ne provodi aktivno prozelitiziranje, ali svi mi znamo da se kršćani tome nadaju u svojim srcima, pa i samim svojim zauzimanjem za nas. Kako kaže papa Ivan Pavao II. u svojoj knjizi *Prijeći prag nade*: "Novi savez ima svoj korijen u starome. Naravno da je vrijeme kad će narod staroga saveza moći sebe gledati kao dio novoga, pitanje koje treba prepustiti Duhu Svetome. Mi kao ljudska bića samo pokušavamo ne postavljati zapreka na putu. Oblik koji poprima ovo "nepostavljanje zapreka" svakako je dijalog između kršćana i Židova koji sa strane Crkve unapređuje Papinsko vijeće za promičanje kršćanskog jedinstva." Ovo jest lijepo i delikatno postavljeno, ali prema pravilima naše definicije nije baš dijalog među jednakima.

Židovski stručnjaci s jakim židovskim identitetom, i koji nisu novajlije u našem dijalogu, neće imati ozbiljnog problema u sučeljavanju s takvim stavom. U krajnjoj liniji, svi mi potajno se nadamo da ćemo druge uvjeriti u vrijednost svojih ideja. S druge strane, religiozni Židovi koji nisu informirani o napretku našeg dijaloga, a sjećaju se srednjovjekovnih rasprava, mogli bi odustati zbog toga od sadašnjeg židovsko-kršćanskog dijaloga.

Divno pomagalo da Židovima i kršćanima posvijestimo ljudsku važnost našeg prijateljstva i pobijanja stereotipova koje imamo jedni o drugima, jest knjiga *Pismo prijatelju Židovu* od Gianfranca Svidercoschija koja je prevedena i na poljski. Ta knjiga prikazuje istinitu zgodu o prijateljstvu između Karola Wojtyła, sadašnjeg pape i njegova školskog kolege Židova Jerzya Klugera koji sada živi u Rimu. Ova je knjiga prevedena na mnoge jezike: engleski, španjolski, francuski,

madžarski, rumunjski, hebrejski itd., a dostavljamo je školama, knjižnicama, vladinim, religijskim i kulturnim ustanovama. To je jednostavna ali potresna i paradigmatička pripovijest i od srca je preporučam vama i vašoj djeci.

Kao predstavnik Lige za antidifamaciju (ADL) u Italiji, imala sam čast 21. lipnja ove godine biti član male delegacije koju je u privatnu audijenciju papi Ivanu Pavlu II. vodio prvi veleposlanik Izraela pri Svetoj Stolici gospodin Shmuel Hadas. Veleposlanik Hadas najavio je da je u spomen na prvu godišnjicu diplomatskih odnosa između Izraela i Vatikana zasadena cijela šuma u Izraelu u čast Ivanu Pavlu II. zbog papina "zalaganja za mir među narodima, državama i religijama". Ja sam u ime ADL predala primjerak knjige "Pismo Prijatelju Židovu" na hebrejskom koju smo mi dali prevesti i izdati u Izraelu.

Ovdje želim dodati svoju kratku poruku koju sam izrekla papi u ime ADL tom zgodom. Smatram da ona izražava osjećaje mnogih današnjih Židova diljem svijeta.

Vatikanski grad, 21. lipnja 1995.

"Vaša Svetosti!

S dubokim osjećajem zahvalnosti za sve Vaše napore oko zacjeljivanja rana u kršćansko-židovskim odnosima, s ljubavlju i poštovanjem prema svim Vašim pothvatima, darivamo Vam danas ovu knjigu u ime Lige za antidifamaciju.

ADL je izdala 5000 primjeraka ove knjige u Izraelu i 5000 primjeraka na engleskom u SAD s nadom da će ova jednostavna i lijepa pripovijetka o Vašem životnom prijateljstvu s Jerzijem Klugerom poslužiti kao paradigma za rušenje zidova koji nas sve ometaju da jedni drugima budemo prava braća i sestre.

Neka vas Bog blagoslovi i uzdrži zdrava još mnogo godina!"

Lisa Palmieri-Billig,
Liga za antidifamaciju,
predstavnik za Italiju

Židovi posebno vole ovog papu, "papu Poljaka". U bezbrojnim zgodama i u bezbrojnim izjavama dokazao je da duboko razumije i suosjeća s patnjama Židova koji su bili desetkovani kao posljedica Šoaha. Nama, kao i vama, on je važan moralni glas našeg vremena. Bez njegova jakog i pažljivog moralnog vodstva ne bismo stigli do sadašnjeg nepovratnog stupnja u židovsko-kršćanskom dijalogu i u međureligijskom dijalogu općenito.

Religijski odnosi između Rimokatoličke crkve i svjetskog židovstva s jedne strane te politički odnosi između Države Izrael i Svete Stolice uvijek su iznutra isprepleteni. Političko i religiozno pomirenje spadaju zajedno a nijedno ne bi nastalo bez *Nostra aetate*.

Glasovita "Prethodna napomena" Sporazuma između Izraela i Vatikana, koji je doveo do uspostave službenih diplomatskih odnosa prošle godine, svakako nije pisana jezikom normalne diplomacije. Ide mnogo dalje, kao što dolikuje pri otvaranju novog razdoblja prijateljstva i dijaloga. Ona je ponovno otkriće našeg zajedničkog moralnog gledanja koje se temelji na zajedničkim religijskim korijenima što nas povezuju. Evo jedne misli s početka tog Sporazuma:

"Imajući na umu posebno obilježje i sveopće značenje Svete Zemlje, svjesni jedinstvene naravi odnosa između Katoličke crkve i Židovskog naroda te povijesnog procesa pomirenja i porasta u međusobnom razumijevanju i prijateljstvu između katolika i Židova..."

Na ovom stupnju svoga izlaganja iznosim vam jedan "midraš" iz židovske tradicije.

Jednog dana zapita jedan rabin svoje učenike: "Kako se prepoznaje točni trenutak kad noć iščezava a svanjava dan, trenutak u koji trebamo izreći blagoslov Bogu za stvorenje svjetla?"

Jedan učenik odgovori: "Kad izdaleka možemo razlikovati palmu od smokve." "Ne", odgovori rabin.

Drugi učenik reče: "Kad izdaleka možemo razlikovati psa od koze." "Ne", odgovori rabin.

"Onda nam ti kaži, kada! Kada dolazi trenutak u koji trebamo izreći Bogu blagoslov za stvorenje svjetla?" zapitali su učenici nestrpljivo.

Tada rabin odgovori: "Kad izdaleka, opazivši čovjeka, prepoznaš njega kao svoga brata. Jer tada iščezava noć koja je bila u tvojoj duši pa je tvoje i njegovo srce puno svjetla."

III. BEZ GENERALIZIRANJA

Kad je nedavno svećenik Henry Jankowsky, duhovnik "Solidarnosti" dao izjavu protiv "Židova", na bojišnicu današnje zbilje izbačeno je topovsko zrno jučerašnjeg antisemitizma.

Velečasni Jankowsky kazao je da bi daleko od poljske vlade trebalo zadržavati osobe koje potajno obdržavaju vjernost Izraelu i Rusiji. Također je ustvrdio da je židovska Zvijezda Davidova bila sastavni dio nacističkog kukastog križa te komunističkog srpa i čekića. Dao je izjavu u kojoj tvrdi da je pohlepa nekih židovskih financijera bila uzrok za mnoge ljudske nevolje, te je dovela do jačanja komunizma i drugog svjetskog rata.

Te antisemitske insinacije izlaze iz pretpostavki o beskrupuloznom "židovskom" manipuliranju međunarodnim financijama te o pogubnom utjecaju Židova na poljsku vladu koji je posljedica nerodoljubne dvostruke ili trostruke lojalnosti sadašnjih poljskih Židova, što bi škodilo državnom interesu Poljske.

Predsjednik Poljske Lech Walesa i Komisija poljskog episkopata za dijalog sa židovstvom odgovorili su odvojeno na kritiku protiv predstavnika židovskog svijeta (uključivši i Ligu za antidifamaciju). Predsjednik Walesa izjasnio se protiv antisemitizma. Poljska Crkva usredotočila se na potrebu "poštivanja ljudskog dostojanstva". Komisija između ostalog kaže: "Nikako nije dobro ponižavati pojedince, društvene i etničke skupine, državne ili religijske simbole. Propovjednici riječi Božje imaju posebnu odgovornost... Oni su pozvani da poučavaju ljude kako će se protiv zla boriti dobrom... Duboko vjerujemo da je dobro jače od zla, da se uz Božju pomoć mogu oprostiti i najveće pretrpljene nepravde. Nadahnuti pozivom Svetog Oca na obraćenje i jedinstvo, molimo za oprostjenje posebno one koji su bili povrijeđeni i uznemireni izgovorenim riječima. U isto vrijeme nadamo se da ovo neće oslabiti katoličko-židovski dijalog koji vodimo uz mnoge teškoće."

Svakako je očita iskrena želja za pomirenjem koju izražava Komisija poljske biskupske konferencije za dijalog sa židovstvom u ovoj Izjavi. Ona ne označuje riječi velečasnog Jankowskog kao neistinite, pune predrasuda ili antisemitske. To ne kaže ni izjava predsjednika Walese.

Ne bi li bilo prikladnije da je Komisija poljske biskupske konferencije izabrala riječ "defimirati" i "oklevetati" a ne "poniziti" i "povrijediti"? Pri uporabi ovakvih riječi, ljudi mogu i dalje pretpostavljati da je u biti istinito ono što je rekao velečasni Jankowsky, makar je bilo netaktično i protiv Božje nakane što je to rekao i time uvrijedio Židove.

U stvari, prema jednom izvještaju Reutersa od 20. lipnja, taj se svećenik osjeća slobodnim da i dalje besramno ignorira proteste i kritiku koji čak dolaze od njegovih poglavara te nastavlja svoje otrovne napade. Umjesto da se ispriča za svoje prijašnje izjave, ili da ih izmijeni, 19. lipnja "rekao je svojim vjernicima da se mnogi Židovi ponašaju kao da ne podliježu kritici te sve kritičare obilježavaju kao antisemite".

Tako se postavlja pitanje: što je povijesna istina? Postoji potreba da se definira etička važnost korektnog iznošenja i globalnog pristupa tumačenju povijesne istine, kako su nas poučile naše religije da činimo. Ovdje se radi o našoj obvezi prema pravdi i istini, a ne samo o oprostjenju.

Korektno tumačenje povijesti znači sposobnost smještanja pojedinačnih čina u kontekst, uzdržavajući se od olakog generaliziranja koje optužuje cijele religije i narode.

Ovdje nam može pomoći pozivanje na *Nostra aetate*. Podsjećamo još jednom da taj značajni dokument donosi očitu ali - kao što znamo - potrebnu tvrdnju: "Ono što je u Kristovoj mucu počinjeno ne može se uračunavati niti svim Židovima bez razlike koji su tada živjeli, niti današnjim Židovima." Bilo je nužno ukazati 1965. na tu očitu ali općenito nepoznatu istinu nakon stoljeća teološkog protužidovstva koje

se temeljilo na opakoj ali veoma proširenoj optužbi za "bogoubojstvo". Jednako je nužno da naučimo, upamtimo i primjenjujemo na druga područja ljudske interakcije načelo koje je podloga tome dokumentu: dužnost *da ne generaliziramo od pojedinca na narode ili religije*. Ako se ne pokorimo toj dužnosti, podliježemo rasizmu te na religijskoj razini još više propuštamo provoditi i naučavati temeljnu zapovijed kršćanske i židovske tradicije: ljubiti bližnje kao same sebe (koju naučavaju Isus i njegov suvremenik rabin Hilel u prvom stoljeću naše zajedničke ere).

Ljubiti znači ne samo imati sućuti prema nekome nego poštivati i postupati pravedno prema osobama koje ljubimo. Bilo bi jednako nekorektno (i klevetnički) ustvrditi da su "svi Poljaci antisemiti" kao i reći: "Svi su Poljaci štitili Židove od progonstva za vrijeme rata." Osjećaj za pravdu, koji nam je dao Bog, treba nas poticati da pravimo razumne distinkcije - uvijek i posvuda. Raditi svjesno na izbjegavanju stereotipa znači istovremeno raditi protiv stvaranja predrasuda i predumišljaja, te stoga zbiljski raditi za ljudsko dostojanstvo.

Slične distinkcije trebamo postavljati kad istražujemo povijest odnosa katolika i Židova u Poljskoj (koja se obično spominje kao povijest "Poljaka i Židova"). Ako su poljski plemići u XVI. i XVII. stoljeću odabrali poljske Židove za upravitelje svojih posjeda pa se ti Židovi obogatili, također je istina da nisu svi Židovi bili bogati nego naprotiv da je postojao velik broj siromašnih Židova u Poljskoj koji su se osjećali bliži poljskom seljaštvu nego poljskim plemićima. Ako je u poslijeratnom staljinističkom diktatorskom režimu, koji je Sovjetski Savez nametnuo Poljskoj, postojao izvjesni broj Židova među komesarima koji su stvorili režim terora, među njima je također postojala većina nežidovskih Poljaka, kao što je bilo poljskih katolika i poljskih Židova među žrtvama toga režima. Zašto Poljaci danas, sjećajući se tih mračnih dana, govore o "komunistima" kad spominju Poljake komesare koji nisu bili Židovi, a o "Židovima" kad spominju komesare koji su bili poljski Židovi?

Posebno bi religiozne osobe trebale kao moralni imperativ preispitati te povijesne stereotipe koji se nažalost krivo prihvaćaju kao sigurni. Podržavanje tih mitova još je jedan, istina suvremeniji, način podržavanja mentaliteta optužbe za "bogoubojstvo".

(S engleskog preveo: Mato Zovkić)

IS INTERRELIGIOUS DIALOGUE GOOD FOR RELIGION?

A glance at the Jewish-Christian paradigm

Summary

Mrs. Lisa Palmieri-Billig is a journalist educated in USA and now living in Rome. She is vice chairperson of World Conference on religion and peace in Europe, representative in Italy of The Anti-Defamation League and an active member of many Jewish-Christian dialogue associations.

This article is a conference given by the authoress in Warsaw on may 28, 1995 on occasion of WCRP/Europe Executive Committee meeting. In the first part she defines interreligious dialogue as communication between equals who accept religious and social pluralism. In the second part she analyzes *Nostra aetate* No. 4 of Vatican II. and subsequent initiatives of Church magisterium and of different national or diocesan Commissions for interreligious dialogue as a great change for better in Catholic-Jewish relations. In the third part she pleads, on the basis of painful history of Jewish community in Poland, for a correct interpretation of history, refraining from indulging in generalizations involving entire religions or peoples.